

קבוצת

מכתבים, הערות והארות

מגדולי רבנים וחכמים

קראתיו

מגן אברהם

לשם כבודו של האי סבא יקרא, החכם הגדול, הנודע לתהלה,

רבי אברהם פרופ' ברלינר הי"ו.

ב"ה יום ב' ז'ך למב"י, שנת ברנ"ה יקצ"ו לפ"ק, לונדון.

בימי העומר יציל השי"ת מגזרת קל וחומר את כבוד אהובי הובר חבורים מחוכמים וכו' כמות' יצחק הלוי לאספ נ"י

תשואת חן חן למע"כ על אשר שלח לי הגליונות של הספר הנעלה והנכבד **מגן אבות** לרבינו המאירי ז"ל, ואפריון נמטי לכבודו על אשר העלה ואשר הביא על מובח הדפוס את הבי"ה הזה אשר עד עתה היה סמון ושטון מעיני חכמי ישראל, והרב חיר"א ז"ל מוכירו בוועד לחכמים אות מ' סימן י"א בשם מהר"ש הלוי הזקן בתשובה הובאה בס' אבקת רוכל לסרן דף קל"ה ע"ג, וגם הח' זלמן שמערן בתולדות המאירי וקורות ספריו כותב: לא נודע לנו אם הוא הפי' על אבות או ענין אחר, וגם הח' יצחק ברידא באוצר Jewish Encyclopedia כמאמרו על המאירי כותב: שהספר אינו עוד במציאות, ולכן כל איש ואיש אשר אוהב את ספרתנו ישמח כי הקרה ה' את הכ"י יקר ערך הזה — ע"י ידידנו החכם הכולל מ"ה משה גסטר נ"י — לפני כבודו, ואשר יגע וטרח להעתיקו ולחקנו ולהדפיסו. ודבר שפתים אך למותר לשבח ולפאר את פרשת גדלת המחבר וחשיבות ספרו בית הברכה אשר כל המעיינים בו ראו אור גדול בתורה הכתובה והמסורה, וכאשר שמוקף אני בחבילי מדרין בהקפת כל הראש אין לי פנאי לכתוב הערות על המגן אבות אשר סובב הולך לו על מנהגים עתיקים ועל ספר הל' לולב של רבינו הראב"ד, ותוכו רצוף ענינים מלאים זיו על קורות בית ישראל בימים ההם.

ועתה הנה באתי בכרמתי, י"שר כחו וחילו לאורייתא על שזכה וזיכה את הרבים ובצמיחתי אצפה שאחב"י יהיו בעזרוי ותומכוי להביא הברכה אל בתיהם בסטיב כספם, וה' ישלם מעלו ויזכהו להפיץ מעיינותיו החוצה להגדיל תורה ולהאדירה כגפשו וכנפשו אות"ג הדורש"ה

הק' נפתלי אדלר הכהן.

ב"ה תענית אסתר תרס"ח, לונדון.

ראיתי הכ"י **מגן אבות** מגאון קרמון המפורסם בשם המאירי הנודע בחבוריו היקרים שהניח אחריו ברכה, שנתגלגל ובא ע"ו הרב החכם הכולל מו"ה משה הסכונה דקטר גסטור נ"י שהביאו מנסיעתו בארץ הקדם, והנה עלינו להחזיק טובה כפולה לידידי הנודע שמעשיו, ובהעתיקות ספרים קדמונים הוא ניהו הרב כמו"ה יצחק הלוי לאסט נ"י שקיבל ע"ע המלאכה להעתיק הכ"י היקר הזה ולתקנו ולהכינו להו"ל להראות לנו את יקר דברי רכותינו הקדמונים כמו"ס בדברי הלכה ומנהגים ולהוסיף לקח לקחת מוסר טוב וד"א להראות שדברי חכמים בנחת נשמעים, ע"כ מן הראוי כי נשוב די תודה לבעליו ולהמול לחזק ידו כי יבוא על שכרו בעין טובה ויפה.

כ"ד המדבר למען עושה הטוב

אברהם אבא בהר"ר יעקב י"ל ווערנער, הרב דק"ק סתיוקי הדת.

ב"ה פה קפנהגן, עש"ק אי"ך למב"י.

לכבוד ידידי הח' הר' יצחק לאסט נ"י.

אחד"ש קבלתי את סכתבך ואת העלים מהספר היקר מאד לרבנו המאירי, וימתול לי כ"ה שלא השיבותי עד כה וגם עתה אצטרך לתשובה בקצרה מאפס הפנאי. לתשובת שאלתו על אודות ס' הרא ב"ה, כן במחשבתנו הוא להוציאו לאור אבל עד עתה לא באו אלינו כל כך תברים שנוכל להתחיל דבר גדול כזה"ל.

ואתה גם עתה תמחול לי שלא עיינתי במגן אבות כראוי כי סבבני מדרות רבות אשר לא יאומן כי יסופר לכן ציינתי כי אם מעט בצדי הגליון.

גד 11 שורה 12 גדולי ההר Montpollier ראה גראם 323 f.

" 13 " 21 ראה גראם 11 p.

" 14, 25, 51, 72, 125 (כבר תקנתי כל אלה בלוח הטעות).

" 89 הערה 1, אינו כי אם ר' שלמה בן אברהם בן שמואל מעיר Montpollier

בעל מלחמתו של הסורה,

וכל אלה דברים קטנים ואם רציתי ליכנס לתוכן הספר צריך ספר אחר (כמו למשל ע"ד למול או על בענין השמיני).

כל אוהבי ספרותנו ישמחו בראותם את הספר היקר הזה שלא נודע ע"ד, הנה ומחם גם אני הצעיר המברך בשוכ"ט

דוד בר"י הלוי סימאנון.

בשם די יועש"ק י"ו למ"ט-מונים תרס"ט, ליעדם.

ישאו הרים שלום וכט"ס אל כבוד... מו"ה יצחק לאסט הי"ו יושב בשבת

תחכמוני בק"ק רמסגט.

אחד"ש באהבה כמשפט, קבלתי הגליונות מספר **מגן אבות** לרבנו מנחם בד שלמה לבית מאירי ז"ל אשר הכתי היקר הזה היה ממון קרוב לשש מאות שנה, וכל זכה להעתיקו ולהוציאו מאפלה לאורה עם ציוני המקומות והערות, ובעבור זה יברכוהו טובי התורה, כי הוא ספר נפלא עד מאד והוא למעלה מכל ספק שמחברו הוא רבנו המאירי, כי כל הרואה ההקדמה הארוכה לספר הזה והקדמתו לספרו על מס' נדרים (יצא לאור בשנת כ"ר בהלברשטאט) יראה כי אב אחד להם בסגנון

ואני כבר החילתי במלאכתי להעתיק את הראב"ה משני הכ"י הנמצאים אתי פה באוצ המסמגטי, ועד נמרו ברצות די, הלא יאספו אלינו חברים מקשיבים לקול הקורא לה קיץ גרדמים.

קסא

לשוננו וביאורי הכתובים על דרך אחד. ובפרט הלא לפנינו מזכיר כמה פעמים: הבורנו הגדול, ובית הבחירה, וכל המעיין בספר היקר הזה ימצא חדשות ונצורות אחרים שיעיין בענינים אלו בדברי גדולי המוסקים.

והנני שולח לכיה איזו תקונים והערות קצרות אבל נחוצים, שהערתי בעת עיינותי בחמשה בספר היקר הזה ועיינתים על גלויי הקונטרסים, ואף שבאיוה ענינים פלפלתי הרבה בדברי המחבר ז"ל, אבל השארתים לעצמי, ולו היה עותתי בירי כי או עברתי על כלו ולהעיר על כל מה שג"ל בזה, אבל רוב טרדותי בימים הללו מגעוני מלהפיק זממי, וגם אני יודע את נפש המו"ל כי לא ישא את רוב ההוצאה מהרפוס, ולע"ע יספיק הקיצור, ותקוה כי גם בעד המעט הזה יברכוני טובים אשר יעיינו בספר היקר הזה.

ואני תפלה כי יזכהו ד' להעשיר עוד את ספרתינו התלמודית, ולהאיר עיני הונני תוה"ק בעוד ספרים מאירים בספר הזה, וזכות המחבר יעמוד לכיה כי ישלח לו רמזא שלומה מן השמים להאיר עיניו כבתחלה, וימלא כל משאלותיו לטובה כחמצו והמץ המכבדו ומוקירו

ישראל חיים דייכעם, החופ"ק ליעדם,

סחבר ספרי "בית וועד להכמים", נתיבות ירושלמים" על ירושלמי (ב"ק)
"אמרי ישר", "שו"ת פרחי האביב", מערכות ישראל.

הערות והארות.

עמוד ז' שורה ז' וכי מנהג יהודה וכו' צ"ל: מנהג יהודה בגליל עדות תורה היא אלא מנהג יהודה ביהודה וכו' כמו שהוא בירושלמי, והסופר דילג מן יהודה עד יהודה.

עמוד י"ד שורה ט' מנהג קדים בארצות הללו וכו' דברי המחבר בזה הענין מפזים אור כהיר על דברי הטור וב"י ברס"י ס"א, וע"ש במג"א סק"ד שכתב: ובב"י מש"ע וכו' וכאן מבואר להדיא ואין מקום למשמעות.

עמוד י"ח שורה י"ז, כמו שביארנו במקומו" עי' ב"י או"ח ס' נ"א ס"ו וס' רמ"ו ובביאור הגר"א ז"ל שם נ"א. ועי' בשו"ת הרא"ם ס' ו' ועוד בגדולי האחרונים, והרבה יש להעיר עפ"י דברי רבנו המחבר וכאן קצר המצע מהשתרע.

עמוד י"ט שורה 3. כבר הביאם הב"י באו"ח ס' ס"א.

עמוד כ' שורה ט"ז בק"ש פורס סוכת שלום וכו', עי' בטור או"ח ס' רס"ו במה שהשיב על מנהג טולטולה שנוהגין לחתום גם בשבת שומר עמו ישראל לעד מהא דאיתא בירושלמי להריא: הרא דתימר כחול אבל בשבת אומרים ופרוס עלינו וגו' ע"כ, ובאמת בירושלמי שלפנינו לא נמצא זה רק כמו שהביא רבנו המחבר ז"ל וגם הגר"א ז"ל כביאורו שם הביא הירושלמי שכתב הטור ולא ציין מקומו וצ"ע.

עמוד כ"א בסופו, ואשרי המדבר על און שומעת' נפלאה היא בעיני על שלא הזכיר שהרב ר' אברהם בר יצחק אב"ד בנרבונה (חותנו של הראב"ד)—שרבנו המחבר מזכירו בספרו זה (עמוד נ"א) ובהקדמתו הגדולה לאבות—פסק בס' האשכול הלכות ק"ש (עמוד ט') שלא יאמר אמ"ג אחר ברכת אהבה רבה קודם ק"ש, היפוך דעת רבנו המחבר, וכן לענין פורס סוכת שלום (עמוד כ') לא זכר דברי האשכול הלכות תפלה (עמוד 60) ע"ש.

עמוד כ"ד שורה י"ב, ואף רבנו יעקב וכו' הוא רבנו תם הובא דבריו בר"ן מ"ד ר"ה.

עמוד כ"ו שורה כ"ה תקע והריע ותור (והריע) ותקע וכו' כצ"ל. כן היא נרמזת הכיכ"ן במלחמות שם והובא גם בר"ן שם, והרשב"א הובא בר"ן שם, יש לו גי'

קסג

עמוד נ"ב שורה כ"ד אין זו ברכה לבטלה וכו', עי' בס' השלמה ריש ברכות (ברלין תרנ"ג) שכתב ג"כ דאין זה ברכה לבטלה, והוכיח מהא דתנן הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כארס שקורא בתורה, ואמריו' בנטרא מאי לא הפסיד, הכרכות. ע"ש שכתב ג"כ הפעם דטירחא דציבורא שכתב רבנו המחבר להלן (צד ג"ג) וזמן החימה שלא הביא המחבר את דעת בעל ההשלמה בזה אחרי (שבעמוד מ') לעיל מזכירו ג' פעמים. וזה קצת ראיה להשערתי כי הס' ההשלמה על הכרכות הנדפס אין זה סר' משולם זה כי אם מקרבן אחר ואין פה המקום להאריך בזה.

עמוד נ"ג שורה ב' שמקצת וקננו וכו' זה הוא כדעת הראב"י אב"ד בס' האשכול שהבאתי לשונו לעיל בהערה.

עמוד נ"ו שורה ב' מלמטה שאף בוז, אנן' וכו' צ"ל, יש חולקים'.
עמוד נ"ו שורה א' מלמטה צ"ל הנו, סר'י דאתלעיו, אלא" לומר וכו'. ולהבין דבריו אלה ראה מה שהקשה הר"ן שם על פי' רש"י בזה והובא גם בב"י יו"ד סי' פ"ד בדי"ה אפילו וכו' ועי' ג"כ בביאור הגר"א ז"ל ס"ק כ"ב.

עמוד נ"ז בסוף הענין עי' בש"ך שם ס"ק כ"ב מ"ש בזה ליישב המנהג.
עמוד נ"ח סוף שורה ט' ואם יסייע ישראל מעט בכישולו [אפי' אינו נאכל כמו שהוא חו' כצ"ל].

עמוד נ"ח שורה 2. בריוף וברא"ש שם הגי' ג"כ, שר"י כמו שהביא המחבר כאן.
עמוד נ"ט שורה ח' בכל מקום, שלא בשלום צ"ל, שמא יבשלו אותם'.

עמוד נ"ט שורה י' משום גזירת בת יוסא וכו' ולפי מ"ש הכ"ס שם, והבי' ביו"ד סי' קכ"ב בדי"ה סתם וכו' בדעת הרמב"ם שם אין כאן הוכחת המחבר כאן מדברי הרמב"ם אלה.

עמוד ס' סוף שורה ח' מלמטה דעת בעל האשכול הלי' מילה (ס' ל"ח צד 123) דנולד כשהוא מהיל צריך להסיף ממנו דם ברית ואין מברכין על השפת ד"ב, ע"ש שכ"ב שרה"ג שדר כן לדבנן קמאי דמתיבתא, ורבנו המחבר לא הזכירו. **עמוד ס"א שורה י"ב** שרבינו הרמב"ם חולק בו וכו', עי' מה שהשיב הרמב"ם בזה לחכמי לונלי והוא בתשובת הרמב"ם סי' ל"ד והובא גם בכ"מ פ"ג מהלי' מילה ה"ו ועי' ג"כ בשו"ת הרשב"א ח"א ס' שכ"ט מ"ש בזה.

שם סוף שורה י"ט, תחת כנפי השכינה" כי הרמב"ן במלחמות במס' שבת פי"ט (אות הצ"ד) והובא ג"כ בר"ן שם ובשו"ת הרשב"א הניל'.

עמוד ס"ב שורה ח' מלמטה צ"ל לא היו מוסרים לר"א וכו'.

עמוד ס"ד שורה י"ב קא מהדר וכו' זה הוא דעת התוס' בגיטין ל"ו. בדי"ה מי איכא וכו' וחולקים על פירש"י שהוא היש מפרשים שהביא רבנו המחבר.

עמוד ס"ז שורה י"ג ואף בשם הרמב"ן וכו' ט"ס הוא וצ"ל הראב"ד דהרי הראב"ד בהשגותיו על הריוף (הנדפסים סביב האלפסי דפוס ווילנא תרמ"ז) כתב כדברי רבנו המחבר דהשמת כספים בזמח"ז אינו רק ממירת חסידות. והרמב"ן בס' הזכות (הנדפס סביב האלפסי שם) הרבה להשיג על הראב"ד בזה והעלה דש"כ נוהגת בזה"ל לכל הפחות מדרבנן. ועי' בשו"ת שאגת אריה סי' ט"ו שהאריך להוכיח דש"כ בזה"ל היא מדאורייתא, והרבה יש אתי להאריך ואכ"מ.

עמוד ס"ח שורה י' אלא בא"י וכו' עי' הרא"ש ס"פ פסולי המוקדשין שהביא דברי הרמב"ן בארוכה להוכיח להלכה דדין בכור נוהג בכ"מ בחו"ל, וכן להלכה בטוש"ע יו"ד סי' ש"ו.

שם ס"ח שורה כ"ו כלל וכלל לא וכו' עי' בב"י יו"ד סי' ס"א בסד"ה וכתב הרא"ש וכו' שכתב וז"ל: וראיתי למי שכתב דע"כ לא אמר הרמב"ם בסתנות נוהגות בחו"ל אלא במצרים ובבל וכיוצא בהן שהן סמוכות לא"י, ותרומה ומעשר

קסד

נוהגות בהן, אבל בשאר חו"ל וכו' ע"כ, וכלשון הזה כתב הרדב"ז בתשובה
ה"ב סי' תרנ"ט וכן הוא להלכה בשו"ע שם סי' כ"א,
עמוד ע' שורה ט'—י' צ"ל, "ובל" שלא ראינוה בכך אין לאוסרה וכו'.
עמוד ע"ב שורה ו' אפי' יום אחד שלם וכו' עי' מה שהאריך הב"ח בכיאוורו לטור
או"ח סי' תנ"ט בד"ה ולא וכו' ועי' ג"כ במג"א סי' תנ"ו סק"ו
עמוד ע"ג בסוף הענין עי' בב"י או"ח סי' קע"ז שהאריך שם בדברי הטור שהביא
בשם אביו הרא"ש ז"ל דמי שקובע סעודתו על הסירות וכו', ועי' בט"ז ובמג"א
סק"ג מה שהאריכו שם, ונראה שאין לסמוך להלכה על דברי רבנו המחבר
בדיון זה.

שם ע"ג בתחלת הענין הי"ח כשיטתו של רבינו יעקב ז"ל וכו' בתום פסחים
ע"ב בד"ה מדאורייתא כתיב כן בשם ר"י, אמנם אחרי שבלוקטוי הרמב"ן
לפסחים שם כתב זה בשם ר"ת וכ"כ במרדכי שם, צ"ל שהר"י שבתוס' הוא
ראשי היבות רבינו יעקב ולא רבינו יצחק.

שם הערה 5. אין צריך להגיה כי הך "לא" קאי אלהלן, ופי': הראני בחי' הרמב"ן
דענין הביטול הוא לא כשיטת הרב וכו', ושבתו דבריו" פי' דברי הרמב"ן
המשיג על הר"ת, והוא בליקטוי הרמב"ן לפסחים שם ע"ש שהאריך בזה.

עמוד ע"ו הערה 1. לא נמצא במהרי"ק זולת הקושיא מבי"ב,
שם שורה י"ב הוי הפקר וכו' עי' בשבת שם בתום ד"ה דמפקרא וכו' וכב"מ שם
בתום ד"ה ואפקרה שכתבו דמשום אגן סהדי קא אהינן עלה, וזה הוא גם
כוונת רבינו המחבר כאן.

עמוד ע"ז שורה ז' דמי? צ"ל נמיר הוא ומפקיר וכו'.

שם שורה י"ח, ודאי תמיה" צ"ל, "אינה" תמיה.

שם שורה ב' מלמטה עי' באור זרוע הל' פסח סי' רמ"ו ובפסקי הרה"מ ריקנטי
סי' קנ"ו שפירשו להך ערמה דלא כרבנו המחבר, ועי' מה שהארכתי בזה בתשובתי
הנדפסת בס', שרי חמד' (אסיפת דינים מערכת חמץ ומצה אות כ"ג).

עמוד פ' שורה י' שראיתי להרב ז"ל וכו' הציון הלז מעות הוא, כי כוונתו על
הרמב"ן שמכריע כשיטה זו כמו שהאריך במלחמות פ"ח מסנהדרין ע"ש שהשיג
על בעל המאור, ועל דברי הרמב"ן במלחמות שם סובב הולך דברי רבינו
המחבר כאן.

עמוד פ"א שורה י"ד, "ראיכא" צ"ל דליכא.

שם בסוף הענין עי' בטור ושו"ע יו"ד סי' קנ"ז דפסקו כדעת האומרים דבשלשה
אלו אף להנאת עצמן יהרג ולא יעבור, וגם פסקו דבשאר עבירות אם ירצה
להחמיר ע"ע וליהרג רשאו, וא"כ לפ"ז אוזל ראיית הרמב"ן ממעשה דר"כ וכמ"ש
רבנו המחבר בטוב טעם כמה שחילק בין גזי הבא לאנוס את ישראל, לישראל
הבא לאנוס את חבירו, ואשר לחילוק זה לא ירדו הפוסקים הסוכרים כהרמב"ן,
וא"כ יש לפסוק בזה כרבנו המחבר דלהנאת עצמו שרי אף כג' עבירות החמורות.

עמוד פ"ט הערה 1. צ"ל הרב ר' שלמה בר' אברהם מן מונטפליור שגרום לשרוף

ספרי הרמב"ם המורה והמדע וחי לערך מאה שנים קודם הרשב"א. ורבינו המחבר
אף שיוכל היות' שידע מהרשב"א בן דורו בכ"ו לא נוכל להאמין כי ראה דברי
חידושו והלכותיו להביאם בספרו זה, ודעת הר"ש בר אברהם מן מונטפליור ז"ל
הביא גם הרשב"א בתשובותיו הלך ה' סי' ר"י וכתב עליו: כי הוא אשר יבא
אחרי הרב ז"ל וכו' ועי' בתשו' הרשב"א ח"ד סי' מ' תשובה לרבי כחמם ואולי
הוא רבינו המחבר, אבל קשה להאמין כי לא תארהו בתואר "הרב".

(¹) הלא שקלו וטרו בי הרדי, שי' פתיחה לאבות בסופו.

קמה

עמוד צ' שורה י"ב הרב ר' שלמה סן הדר וכו' גם מכאן מוכח שאין זה הרשב"א אחי שהישיב"א היה תלמיד של הרמב"ן.

עמוד צ"ז שורה כ"א רמזיה בקצת ת'דושין וכו', ע"י בהשגות הראב"ד על בעל המאור בפסחים שם שנרפסו סביב הרי"ף (ווילנא תרמ"ו).
שם שורה כ"ו אין לנו מפני וכו' צ"ל אין לנו לנהוג איסורין.

עמוד קי"ג שורה ד' עכ"ל הרב ז"ל. לשונו ממש בהשגות שהביאו לעיל ונרפס בהמים דעים ס' רמ"ה דף ג"ב.

שם בסוף הענין והדברים ברורים וכו' ע"י בפר"ה הל' פכה ס' תס"ח שהאריך בכיבוד השט"ת ומה שהעלה להלכה, ובכ"י תצ"ו אסף כל הדיעות והמנהגים לכל דברי הראשונים וגדולי האחרונים, וכל הרואה דבריהם יראה שאין דברי רבינו המחבר כאן ברורים ומחוררים.

שם למטה כתב הראב"ד ז"ל [תנינן במהנין] לולב הגזול וכו' כצ"ל.

עמוד ק"ד הערה 3 צ"ל "דוחק הוא". וכל דברי הראב"ד אלה הובאו בתמים דעים ס' רכ"ו.

שם שורה י"ט בשם שמואל [כל הפסולים אינם פסולים אלא ביום ראשון בלבד] ואיהו וכו' כצ"ל.

עמוד ק"ה שורה ז' והיבש כשר בשאר הימים וכו' להבין כל הדברים הכתובים כאן בקיצור ע"י בתמים דעים שם ביתר ביאור.

שם שורה י' ביום ראשון בלבד. בת"ד שם כתוב בסוף ס' רל"ג כי הוא חזר בו בובש רק מכת הקושיא מדברי ר"י שהביא ראייה ריבש כשר אף ביום א' מדבני כרכין שהיו מודישין לולביהן לבניהם, וזה הוא ראייה של הרב ר' מנחם בר יצחק שהביא בסמוך. אמנם בהשגות על הרה"ז הזכיר מהך ירושלמי.

שם הערה 1. הר"ן סביב האלפכי ר"פ לולב הגזול כתב שם שהראב"ד הביא ראייה בשם ר' מנחם בר יצחק כמו שכתוב כאן, מכאור א"כ דאין כאן טעות סופר.

עמוד ק"ו שורה י' אבל אתרג דפרי עץ הדר הוא דכתיב וכו' צ"ל: אבל אתרג דלא מתפרש בק"א דקסברי אינשי דפריש או רימון פ"י עץ הדר הוא, כן לשונו בתמים דעים שם.

עמוד ק"ז שורה ג' מלמטה "כבר נדחית בתוספ" צ"ל: כבר נדחית בגמרא (ל"א). מתוספתא וכו'.

עמוד קי"ב שורה י"ז רוב האחרונ' צ"ל רוב הלולב.

שם שורה ה' מלמטה "אפילו בראשון" ובדבריו אלה אוזיל קושיית התוס' סוכה ס'. ברה"ה ההוא, ועיין בירושלמי שם רפ"ג כמה דקאמר תמן בגופו הוא יוצא וכו'. ויש להאריך בזה הרבה ואכ"פ.

עמוד קמ"ז שורה ראשונה כצ"ל כניסח זה: ר"י דרש פרי עץ הדר אזד כפות תמרים אחד וענף עץ עבות ג' וערבי נחל שתים ושתי דליות אחת שאינה קטומה וכו'.

עמוד קי"ז שורה י"ב דאקשיה בגמרא וכו' צ"ל: בגמרא (סוכה ל"ב:) למאן דבעי בהדס כמשה בת המשה טפחים השתא עבות שלשה לא משכחינן וכו'.

שם שורה כ"ו דעת הרב ז"ל וכו' כ"ו כתוב בתמים דעים ס' רכ"ח ובר"ן שם.

עמוד קכ"א שורה ב' נקראת דליות. להבין דבריו אלה ע"י בר"ן שם שהביא לשון הרמב"ן בזה.

שם שורה ד' א"כ היכי וכו' צ"ל: א"כ היכי קאמר וכו'.

עמוד קכ"ג שורה כ"א ואינו מכשר אלא [בחד שאינו קמום] משום דבאמת סגיא [באחד] וכו' כצ"ל.

שם שורה כ"ד ירבה בשאר מינים ע"י בר"ן שם שגם הוא כתב על דברי הרמב"ן

קסו

בוזה שאין דבריו נראין והם דחוקין והמהפ' בירושלמי (פ"ג ה"ד) בדה' ושתי וכו' העלה כדברי הרמב"ן בזה, ולפי המבואר בדברי רבינו המחבר אין כאן מקום לדברי המהפ' שם.

עמוד קכ"ה שורה ג' מלמטה וכשנחתכים... עד סוף העמוד, כ"ו הוא לשפת יתר ושיבוש, ועיין בתמים דעים שם סי' רכ"ט לשונו בזה.

עמוד קכ"ו שורה ה' ומתוך [כך] הוא מפרש וכו' כצ"ל.

שם שורה ט' וקאמר אם [נתלק] אותו הנב וכו' כצ"ל.

עמוד קכ"ז שורה ג' מלמטה אלא [על] ידי גיריה כצ"ל.

עמוד קכ"ח שורה א' והרי ברובא [בס"ת] כצ"ל.

שם שורה ד' אלמלא צ"ל אלמא.

שם שורה ו' ראייה לדברי הרב [ממה] שאמרו כצ"ל.

שם שורה כ"ד בשאינו מפולש ככאיסר [ובגמרא] דבמערבא גרסי [ניקב] ולא פלש מבפנים כשר [הרא] היא דתנינן וכו'. כצ"ל.

שם שורה כ"ז אפי' מפולש כשר [שהרי הביאו בגמרא] דתני וכו' כצ"ל.

שם שורה ה' מלמטה כל שהוא כשר ושרת וכו' והא קאמי' נקב ולא פלש מבפנים [כשר הרא] היא דתנינן וכו' כצ"ל. וכל הוואה לשונו של הראב"ד

בת"ד סי' ר"ל יראה שחסר כאן לשון הירושלמי או דהני ב' תיבות, ותני עלה" סיותרין הן.

עמוד קכ"ט שורה ט' ובלא חסרון [והוא] כנגד תלמוד שלנו [לפי] מה שפירש

בה הרב. ואני תמה [וכן] משכוננו נפשא לאקולי בהדר של אתרוג? כצ"ל.

שם בסוף הענין, "ע"ד שביארנו וכו'", לברר הענין הזה נחזק להביא דברי הראשונים

ולבאר שיטת כ"א, ודבר אחד יש לי להעיר כי כמבואר בדברי הפוסקים תליא

מחלקותן בגי' המשנה (ל"ד:) רש"י ודעמיה גרסי נקלף נסדק ניקב וחסר כ"ש

פסול, וי"ג ניקב חסר בלא וא"ו. ראה בההג"מ פ"ח מהל' לולב ובב"י או"ח סי'

תרמ"א, והראב"ד גרים במתני' ניקב וחסר כמבואר כאן בראש הענין. ולדרייה

מיורי רישא דמתני' בנקב שיש בו חסרון, ואחרי שהוא מפרש דהא דתני עלה

בגמ' ניקב נקב מפולש וכו' קאי ארישא, וכוונתו נראה שהוא מדציין הגמ' (ל"ו.)

נסדק ניקב ומביא עלה הא דתני עולא וכו' משמע דאניקב דרישא קאי דלא

תנן במתני' נסדק רק ניקב, וא"כ ע"כ דכל נקב שאין בו חסרון אפי' מפולש

כשר, וא"כ אין כאן קושיא מן הירושלמי יען דבגי' המשנה הירושלמי הוא ניקב

נקלף נסדק חסר כ"ש, ולהך גירסא ע"כ לא קאי חסר אניקב, וא"כ הא דתנן

בניקב פסול אפי' בלא חסר כלום, א"כ בנקב מפולש מיורי, ומשו"ה פי' הירושלמי

דהא דתנן ניקב ולא חסר כ"ש כשר, מיורי בנקב שאינו מפולש ואחרי שהלכה

כהכבלי נגד הירושלמי שפיר צדקו דברי הראב"ד, אף אם נאמר דשני התלמודין

חולקין, ודוק כי קצתה סאד וזה היא הערה חדשה בענין זה לפע"ד.

עמוד קל"א שורה ט' מלמטה ואם על ראש השדרה נמי [קאמר] הל"מ מה

בין זה לנפרצו עליו, [ועוד] דהוה ליה למיטר יבש ראשו [מהן] כצ"ל.

עמוד קל"ב שורה י' אמרו, והלא" ראש השדרה וכו' כצ"ל.

שם שורה כ"א והא יך צ"ל היכן.

שם שורה כ"ג אם בתימת לבדה, "או" עד וכו' כצ"ל.

עמוד קל"ג שורה ה' מלמטה ודאי אינה [אלא] הל"ב וכו' כצ"ל.

שם בסוף העמוד לא בשם לורב וכו' עי' בר"ן שם שהוכיח כדעת הראב"ד דסתם

לולב לא משמע אלא שדרו ועי' ברא"ש שם ובקניה שם אות ד', ולפמ"ש

הר"ן אין כאן השגת הרא"ש על הראב"ד בזה.

עמוד קל"ה שורה י"ז נפרצו העלין [בהדום] וערבה כצ"ל.

שם שורה י"ח, הלולב" יש למחוק.

שם שורה ו' מלמטה וערבה, דאתרוג" יש למחוק.

ע-וד קל"ו שורה י"ח דקיימא [לן] כצ"ל.

שם שורה כ"ו במחצה [פסול] כצ"ל.

שם שורה ל' ולא משאר מקומות [דלא] סדמינן [לנקטם] לפי' וכו' כצ"ל.

שם שורה ה' מלמטה כגון כפוף כוץ עקום כצ"ל.

עמוד קל"ז שורה י' נשרו מקצת עליה כשרה [אלמא] אפי' וכו' כצ"ל.

עמוד קמ"ג שורה ד' ויקבלו הרבנים תשובתם וכו' זה הוא מליצה תלמודית חולין כ'.

שם שורה כ' הכין והכין חד כלומ' ההולכה אחת וההובאה [אחת] כצ"ל.

שם בסוף העמוד והכין פעם [אחת] או וכו' כצ"ל.

עמוד קמ"ד שורה ב' או דילמא הכין והכין חד וכו' כצ"ל.

שם שורה י"ג בסוגיא הירושלמית שלנו וכו', הלשון משובש וכצ"ל: אבל בסוגיא

ירושלמית שלנו אין כתוב [על כל דבר ודבר] רק גבי סמנין דקתני במתני' צריך

לכססם ג' פעמים על כל דבר ודבר ובעי ר"ז וכו', וכוונתו דלגבי נענוע ג"פ לא

כתוב בירושלמי על כל דבר ודבר, וכן הוא בירושלמי שבידנו, אמנם ברי"ף

ובפי' ר"ח ובתוס' שם בד"ה כרי וכו' ובשיטת הריב"ב (הגרפס סביב הרי"ף

דפוס ווילנא) הובא הירושלמי בגיר' זו: תני צריך לנענע ג"פ על כל דבר

ו ד ב ר .

שם שורה כ"ד וכן קבלנו מאבותנו וכו' בפי' ר"ח (הגרפס בש"ס ווילנא) הגיר': וכן

קבלנו מרבנו האי ז"ל, וכן הרא"ש שם סי' כ"ג בזה"ל: וכ"כ ר"ח בשם רב האי.

עמוד קמ"ה שורה י"ד מלמעלה אחת והבאה באחת ודיו וכו' או הכין והכין חד

וכו' כצ"ל.

עמוד קמ"ט שורה א' לכססם ג"פ וכו' צ"ע לדבריו אלה' הן אמת שבירושלמי

שבידנו אין בלולב, על כל דבר ודבר, אבל בכססום הגי' "על כל דו"ד"

ומוכרח הוא דהא הירושלמי אמר, "תמן חנינ' וכו' ובמשנה (גדה ס"א) איתא

ג"פ בכל אור"א וצ"ג.

עמוד קמ"ט שורה ל' היו מטרפים וכו' כן היא הגיר' במשנה שבירושלמי אבל

במשנה שבמשניות ובש"ס דילן הגי' מ נ ע נ ע ין . וי"ל דמשו"ה לא נזכר בבבלי

מהך נענועים ג"פ בכל דבר ודבר רק סתם, וכן ללולב" וכמו שפי' רבנו המחבר

כאן בסמוך, יען דגיר' הבבלי במשנה הוא, "היו מנענעין" אבל בירושלמי דגרים

במשנה, "היו העם מטרפין" משו"ה פי' להך נענוע בדרך אחר וכמו שפי' המחבר,

והאות כי בהרבה מקומות אין מספר נמצאו שנוי גורסאות במשניות שבירושלמי

למשניות שבש"ס דילן, והארכתי בזה בספרי גת יבית ירושלים על ירושלמי,

ואכ"פ להאריך בזה.

עמוד ק"ג שורה ח' וכן ללולב [אין] פירשו שנענוע וכו' כצ"ל.

שם שורה אחרונה שאין המנין אלא משני, עי' בירושלמי ע"ו פ"א סוף ה"א

בהגהות ציון וירושלים שם,

ב"ה י"ד שבת התרס"ט בתוככי ירושלים עיר קדשינו.

מציון וירושלים ברכה וחיים לאהובי הישיש... מו"ה יצחק לאספ ג"י.

שמחתי לקראת מכתבו אשר בו לירושלים מבשר נתן כי הקרה ד' לפניו ה'ש'

היקר מגן אכזת כתי' לרבינו המאירי ז"ל ומלאתי גיל בקבלי את חגליונות הגרפסות

אשר שלח לי ממנו, אחותים ולא ארפתים עד אשר עברתי עליהם בעיון ובשום לב, ותנני

קסח

מעריך כזה לפניו ההערות ומ"ם אשר עלו בדעתי בעת הגיתי כס.— והנה ע"ד שאלתו מסציאות עוד כתי' מהספר הזה, אענתו כי לא שמעתי ולא מצאתי בזה עד כה, דברי אוהבו המברכו כי יזכה ויראה ברכה בעמלו.

שלמה אהרן ווערטהיימער.

ואלה הם ההערות שהעלתי במצודתי.

עמוד ו' הערה ב' לאשר התפלא כי המאירי הביא מן המדרש דבר שנמצא לפנינו בנמרא, אומר כי אין זה פלא כי כן דרכם של הקדמונים ליתן דין בקריסת למדרשים, לפי שהם אנרות ירושלמי כנודע והירושלמי קדם להבבלי.

עמוד ז' שנים אין נוטלים שררה מהם וכו' אמנם מאמר כזה כצורתו לא נודע מקומו אבל המאירי רגיל להביא מאמר ידוע מוסריי או גם הלכותיי בשם „אמרו" סתם, וכנראה ראה זה בספר מוסריי וחרוויי. וענינו כי הבעה"ב אמרו רז"ל: כל מה שיאמר לך בעה"ב עשה וכו' והמעם כדו שלא יטול שררותו ממנו כביתו, וכן הרב בישיבתו שאין לאחר ליקח שררותו בישיבה שהוא יושב שם בראשונה, עיין רמ"א בש"ע יו"ד ס"ס רמ"ה.

שם ואף באחרון של סועד קטן מצינו וכו' עיין הערה 2, נראה לי כי שני מאמרים הם, וצ"ל: ואמרו אתון דבני אתר וכו' הראשון במד"ק אמר כי היונין התם וכו' והשני לא מצאתי כצורתו, אבל ענינו במדרש איכה רבתי פרשת א' כד דמך ר' יופי בעי חד סב לאפתח עלוי ולא שבקוניה וכו' אמר ר' יוחנן שבקוהו דהו גבר סב ושתכח באחריה וכו' ופי' במת"כ כיון שבמקומו הוא קודם.

עמוד ל"א אע"פ שגדולי צרפת וכו' צדק כ"ת שצ"ל מדאשתני קטלא וכו' אבל אין זה אך מליצה כ"א כונתו פשוטה שצריך לברך ברכת גשואין על כוס אתר מדאשתני קטלא דארוסה שונתה בסקילה וגשואה בחנק, וכן השיב ר"ת מובא במחזור: ויפרא דף תקפ"ח ואלוי כיוון במ"ש „גדולי צרפת".

עמוד ל"ג שורה ב' מלמטה לרופן מה אתון בה וכו' אינו מובן ונראה דצ"ל אונה הסמוכה לרופן האונה שכתב ר"ת שהאכלה מאכיל מרפות לישראל עי' תוס' חולין מ"ו.

עמוד ל"ד שורה ז' מלמטה רב שרא לאפוקי אתתיא וכו' ציין כ"ה בסיון השאלה, ובאמת הוא מ"ס וצ"ל רב נחמן שרי לאפוקי לאתתיא עי' ביצה כ"ה: **עמוד מ"ט שורה ב'** ואמרו שם ר"א איעצם. הנה ברי"ף סוף סס' עירובין הביא גרסת הירושלמי הנ"ל אי עזר ופי' נתעכב ונראה שכן צ"ל גם פה. אבל גם איעצם אינו טעות ור"ל שהתחוק והתעצם בלימודו עד שנתעכב עי' בביהמ"ד.

עמוד נ' שורה כ"ה אלא ודאי אין פקפוק באיסורן כצ"ל ור"ל שאין לפקפק באיסורן עוד שם צ"ל אלא אף שאר מיני ניגון כו' דמה בין זה לזה „א ל א" שהחליל וכו'. **עמוד נ"ד שורה י"ג** וכן לחול וכ"ש לכתחלה נמי, ציין כ"ה בהסגרת: ובאמת אין כאן שום טעות וכונתו כי כיון דרב עלי של שבת בע"ש קל וחומר בחול דיכול לעשות כן וכמ"ש אח"ז בשם ר"ת דרבנותא אשמעינן דאפי' מחול לקודש וכו'.

עמוד ס"א שורה כ"ח והמפה זו לפי הסוגיא נראה שהיא מחמת ערלה כבושה, ציין בהערה לב"ר פמ"ו ובאמת כונתו אינו אלא לסוגיא דגמ' שבת קל"ה. דמבואר שם דהמפת ד"ב משום ספק ערלה כבושה.

עמוד ס"ה שורה ג' מלמטה כבר כתב רבינו יצחק, הוא ר"י בעל התוס' עי' בדבריו חולין ק"ד ד"ה הלל חו"ל בסופו.

עמוד ס"ט שורה כ' פה גילה לנו הרב המעירי חדשות ונצורות שכבר בזמנו היו נוהגים ללוש מצה עי' ש ב ט ה ע ס ל ה דוגמת מכונת-מצה (מאשינע) בזמננו ואין כל חדש תחת השמש! וכן נהגו „אבותינו ורבנותנו ע"ה", ואלו ראו זאת

קסמ

הרבנים האחרונים במדינת גאליציע שהרעשו העולם נגד מכונת המצה ונם בזמננו בעיר קרשנו שנה העברה בודאי היו כופפים ראשיהם נגדו, והפעמים שכתב רבנו המאירי על מה נהגו בכך הוא, א' מפני שבלישת העיסה ממעטים במים הרבה וכמעט שא"א להאשה לקטפה כראוי אף במדה אחת ובדרך זה (שבט העמלה) קיטפת על נקלה אף לעיסה מרובה, ב' שמתיראות מחמימות הידים ונוה להם לקטפה בשבט העמלה שחוא צונן ומצנן וחלק (ר"ל שאין מהדבק בו העיסה כמו בהיידים) ומקטף בחוזק כונה כבעל המנהיג להוסיף בכשרות כמה שאפשר, וסיום הרב: וכן היו קדמונינו נוהגים בנרובנא וכו' והנה סדנא דארעא חד הוא, כי כל הטעמים הנכונים האלו שייכים גם בזמננו, ועוד יש להוסיף עליהם טעמים רבים עודפים עליהם, ואלו לא בא הרב המאירי בספרו זה אלא בשביל דבר זה להוציא מלב העוררים והנוקפים די לנו.

עמוד ע"ג שורה כ' צ"ל: שרתו דבריו.⁽¹⁾

עמוד ע"ה שורה כ"ה מה שאמרו מה לי מכר וכו' הניתו כסימן השאלה. ואמנם בלשון זה כתב המאירי גם בחי' שבת ד' קכ"ז: אבל זה הלשון לא נמצא לפנינו בתלמוד בשום מקום לכן נראה לי שכונתו ללשון גאון אחד מהקדמונים ממפרשי הש"ס שמי' הטעם דאין מקדושין בשום מקח וממכר (שאמרו בגמרא) משום מה לי מכר להריוט וכו' וכעין זה מביא בכל בו ס' כ"ה בשם גאון דאין להקדיש משום שיוצא מרשותו לרשות גבוה וכן פי' רש"י והמאירי בחי' לביצה ע"ש.⁽²⁾

עמוד ע"ז שורה פ' צ"ל שיאמר הרב ופתיחותו.

עמוד ע"ח שורה ה' הרי כל אדם וכו' ר"ל וכיון שהביטול מועיל גם ההפקר מועיל אמנם לא אכתו כיו תירוץ המאירי אינו מוכן לי שכתב בההיא איתמרא וכו' שהביטול לא נתקן בימי חכמי המשנה וכו' ותימא בעיני שאף שלא נתקן אז שכל הבודק יבטל ג"כ, אבל ענין הביטול כבר נזכר אז בהכריתא שהזכיר המאירי לעיל והוא בספחים ו' היה יושב כבהמ"ד וכו' והשתא וכו' ר"ל לא ידעו האי כריתא. וצ"ע.

עמוד פ"ה הערה ב' קופא סבא וכו' העיר כ"ה שאיננו בגמרא לפנינו, אבל באמת גרסא זאת היתה גם לפני בעל הערוך ערך קף (העשוי) בזה"ל בפ' כל הבשר כגמ' דכחל (בצ"ל) קופא סבא הואי וכו'. וכל מניה הערוך לא הרגישו שזה אינו לפנינו כגמ' עד שבא בעל ערוך השלם וציין שאינו לפנינו כגמ' ושיער סרעתו שגרפתו זאת הי' אחר הלפי ביה קדתי קופא סבא הואי, אמנם עתה הרי לעינינו הגרסא האמתית שהיה לפני הרב בעל הערוך כמו לפני הרב המאירי ז"ל.

עמוד צ"ג שורה ב' מלמטה ולהודיע, עמיתום' כתב בהערה, צ"ל עותתם'. באמת היא מלה מחודשת מהמחבר על, עמי הארץ' שענינם אותם שעוסקים בדברים הארציים, וכן אותם שעמקם בתמידיי בעניני העם נקרא, עמיות' ומוה גם מלת, עממין' שבתלמוד וכמדרש.

עמוד ק"ב הערה א' וי"ל שצ"ל וכשאינו מודיעו, ומקור דבריו ממשנה סוף פ"א דיבמות: אע"פ שאלו אוסרין ואלו מתירין לא נמנעו ב"ש וכו' ומסקינין כגמ' דמודעו להו ופרשו ע"ש.

שם בסוף המאמר, ויה שלום מנהג' לדעתי אין כונתו כמ"ש בהערה, שבוה הושלם ענין המנהגים' שהרי המחבר עוסק גם בהפרקים הבאים בענין המנהגים.

⁽¹⁾ ועיין לעיל דבריו הרב הג' דייקעס שקיים הגי', ושבתו' לשבת.

⁽²⁾ חזו וכתב לי הרב המעיר כי נזכר מקומו בגמרא ב"ק, וכבר תקנתו השמטת

מ"ס הזה, בלוח הטעות".

אבל לעומת, חילוק המנהגות¹ שזכר תחלה הוא אומר, "וזהו שלום מנהג" שבוה שהשלים השמועות ובלבול הסוגיאיות עשה שלום בין המנהג שהראה לרעת איך לנהוג ע"פ התלמוד בדני המנהגים לקיימם או לבטלם, באופן שלא לעשות מחלוקת וזהו אחת מיסודי קיום המנהגים שהתורה דרכיה דרכי נועם וכו'.

עמוד ק"ד שורה י"ד ואע"ג דמריך לה דאי הוא וכו' אינו כמו שחשב בהתערה אבל כונתו דפירוק הגמ' אינו בהתלפ אלא בררך, "דאי" דאם דברי ר' יצחק בר נחמני היו קיימים מצד עצמם היינו יכולים לתרץ כן, אבל מ"מ אין ראיה מזה שכונת הגמ' בתירוץ הוא כרי לקיים דבריו, ולשון זה הוא לקוח מלשון התלמוד בכ"מ כל דאי לא קתני¹.

עמוד ק"ז שורה כ"ב וכשל אשירה דמכתת שיעורא, ענין זה זכר הראב"ד בקצרה בהשגותיו על בעל המאור.

עמוד ק"י ויש באים בפיסול ערלה וכו' כן כתב הרז"ה בהמאור והשיגו הראב"ד שם כמו שכתב פה.

עמוד קמ"ה לשון רבנו חננאל המובא שם הוא נדפס עתה כפי ר"ה שבש"ס ויולג בסוכה ל"ז: אלא שיש שם ט"ס ובמקום אלא שצריך לנענע, צ"ל, לא צריך כמ"ש פה.

עמוד קנ"ד שאין תוס' לתענית במקום שתוס' שבת לוקה. אינו ט"ס כמ"ש בהערה אבל כונתו באמרו לוקה כמו דוחה ור"ל שמצות תוס' שבת דוחה את התוספות של תענית וחייב עליו לקבל או תוספות שבת. אלה דברי אהבו המברכו ברפואה שלימה ויתענג על כל טוב.

הק' שלמה אהרן ווערפהיימער.

מחבר ס' דרכה של תורה, בתי מדרשות, גנוי ירושלים וכו'.

ב"ה ג' בהעלותך תרס"ט, מינכען.

יהו א"קים עמך בכל אשר אתה עושה אהובי וידי'נ יקר רוח איש הבונה העובד עבודת הקודש באמונה כשת מו"ה יצחק לאסט ג"י.

רבות מחשבות בלב איש וכו', הלא מראש כבר הודעתך שטירות רבות סבבוני באותן הימים באשר הייתי עוסק בנישואי בתי הבכירה ת' עב"ג שהיו למז"ט ביום ל"ג בעומר העבר בק"ק המבורג וכאשר שכנו משם בשלום לעשות רצונך חפצתי לעיין בגליונות הנדפסות ששלחת לי ולהעיר עליהם כפי ענ"ד, אבל אהה, כי נהפך עלי הגלגל ושמחה לתוגה נהפכה, ששון ואסון נדבקו, כי טרם באתי אל המנוחה שמועה לא טובה הגיעהני שנלקח מכנו עמרת ראשנו אבי וא לוף געורי מו"ר הגאון אב"ד דק"ק המבורג הכ"מ, כי אחרי ססידר קידושין לכבודתו היא בתי הני"ל, ובקול מעורר כפי קרא אז: אורה ה' בכל לבב וכו' וביום של אחריו נפל למשכב וחלה את הליו אשר מת בה לדאבון נפשנו ולדאבון נפש כל ישראל כי מת גבורם שר ונדול ליהודים ודורש טוב לכל עמו, ולרגלי השמועה ההבהילה נסעתי עיר הפעם להמבורג ללוות ולחספידו, והימים האלו ימי צער ואני יושב משמים ביגון ואנחה, ה' ינחמינו וישמחנו כימות עיגנו.

וכדי שלא להשיב את פניך ריקם ולעשות רצונך כמקצת החלתי לעיין בהגליונות ורשמתי לי מקצת מקומות שנראה בעיני שיש בהן טעות הדפוס או שגגת הכותב, אבל הם דברים של מה בכך ולא יאפילו את תואר הספר שהוא כולו מחמדים מעשה ידי אמן מגדולי המפרשים, הכי קרא שמו המאירי שהוא מאיר עיני חכמים בתורתו

¹ ועי' לעיל הגהות הגאון דייבס שליט"א בזה.

קעא

וחכמתו והוצק חן בשפתיו, ונוסף עוד זאת שהוא מעשיר ידיעתנו בקורות זמנו ועל חכמי דורו יפיק אור בהיר בספר הזה אשר זכית להו'ל, ישבחוך החכמים ויהדרוך הנבונים על זאת, וזכות רבינו מנחם המאירי נ"ע תעמוד לך שיאריך ה' ימי חיך בטוב, ובשיבה עוד תשגא ותנוב, כאותן השתולים בחצרות ה', כי עשית חסד עם הארי הזה אשר עודנו חי ושפתותיו תחיינה רובבות בקבר על ירך.

והנני אריג ודו"ש כל הימים

תנוך הכהן עהרנמרייא.

- דף שורה
ג 5 מצד נביאתו צ"ל נביאותו.
ג 20 והכונה וכו' נ"ל שצ"ל ו בא ו. ועיין בראב"ע שמירש כעין זה.
ך 16 ולא צ"ל וללא,
ט 5 אשוו וביניכו. כן הוא בדק"ם ועיין הערה 2.
ט 9 ולא צ"ל אלא,
ט 33 ואחר צ"ל מאחר,
יא 32 שבקש"ק — שבקשר"ק,
יג 36 שמן השני צ"ל שמן הסתם.
טז 8 משנות — משמת,
יח בהערה 1, נ"ל דצ"ל רבו של רש"י,
כב 18 שבקש"ק—השני—צ"ל שבקשר"ק.
לב 6 (וכ"ש שכרכת חתנים הלוקות) תיבות הללו מיותרות.
לג 2 מאינהו — מאונייהו,
לג 32 לדופן מה אתון כה וכו' נראה כוונתו היאך אתם נוהגין בריאה שניקבה ודופן פותמה, ע"י יו"ד ס"י ל"ט ס"יח. אבל צ"ע שכתב לקמן שרבינו יעקב כתב כל המתירה אינו אלא טועה והרי ר"י הוא ר"ת והוא מן המתירין, ע"י טור במקומו שם, אבל באונא הסריכה לאוסא כתבו החוס' (חולין ל"ט) בשם ר"ת כדברים אלו: דכל המאכיל אונא הסריכה באוסא מאכל מריפות בישראל. ע"ש,
לד 16 שמצד צ"ל שמצא,
לו 2 ,הא בקמא" נראה שהסרים כאן ג' תיבות, דווקא היכא דאשתהי".
זה מה שהעליתי במצורתי ויותר מזה לא היו לי פנאי לעיין ועוד חזון למועד.

בעה"י, פה פראג יצ"ו אור ליום ג' ל"ה לטמנונים תרס"ט.

לאהובי ידידי הנכבד, המוציא מטמונים האירה הח' מו"ה יצחק לאסטנ"י, בברכה משלשת! הגליונות מספר **מנון אבות** לרבינו המאירי ז"ל ששלחת לי בטובך הגיעו לידי אל נכון, ויען לא היו עתותי בידי לקרוא אותם על הסדר הוכרחתי להסתפק במועט המחויק את המרובה ואקרא את אמרות המאירי מאירות העינים סודגון, אחת הנה ואחת הנה, ואמצא את שאהבה נפשי: דברי אמת לאמתך, ענינים מענינים וחשובים מאד הן כנוגע לפלפול וסכוא וישרה, הן בניגע להלכה ברורה, והן בנוגע לדרישה וחקירה, בדבר מנהגם של ישראל תורה, אשריך ידידי כי מצאת אבן יקרה, ואשרי חלקך כי זכית להוציאה האורה, חכמי לב יודו לך בעבויה, ויעטרוך נזר תפארה!
ואני לא אכתר ממך, כי מצאתי בכמה מקומות טעויות הרפוס בחסר ויתיר וחלוף אותיות אה"י וכדומה לאלה, טעויות באורתוגרפא, אבל אין צרך לחקן כי יחקנו אותן

קעב

כל קורא מכין מאליו, אולם מצאתי לפעמים גם טעויות הרורשות תקון, ועליהן אעירך בוח על הסדר.

צד א' שורה ב' מלמטה במכנינים, לדעתי צ"ל כענינים.

צד ג' שורה י"ג מוציא, צ"ל מוצא, אי"ב כ"ח א'.

שם כי הבקשת תורה וכו' הלשון מגומגם ולדעתי צ"ל: כי הבקשה תורה על הודעת רצונו... אולם הרדיפה תורה על עמל וכו'.

צד ד' שורה כ"ב מבחר הברית, צ"ל מבחר האבות, כלשון בעל המלמד שהבאת בהערה שם.

צד ט' שורה כ"ה כורה, טעות ואין בידי לתקנה.

צד י"ח הערה 3. עיין בספר הלקוטים להח' גרינהוט ח"ה (לקושי מדרש ילמדנו לס' משנה תורה) דף ק"ט אות ל"ג.

צד כ' שורה ט' הדברים המוכאים פה בשם מדרש תהלים נמצאים במדרש שוחר טוב מזמור ו', ויש שם נוסחא אחרת כמש"ש שהו"ל הח' ר"ש כאבר ז"ל, עיין שם בהערותיו אות א' ואות ב' ותמצא נחת.

צד כ"א שורה ו' יש למחוק מלות, של מצוה שהן מיותרות ומשחיתות הכונה.

צד כ"ה הערה 2. מספרי הרב אלברצלוני הדפוס רשוח"ה ז"ל גם את ספר השמרות (תהי"ה, בין ספרי חברת מק"נ) וחלק גדול מספר העתים י"ל (ג"כ בין ספרי החברה הניל) בשנת תרס"ג ע"י הרב ר' יעקב שור.

צד כ"ח שורה ד' מלמטה ותשובת אליהו וכו' העירות בצדק שיש כאן טעות, ולדעתי כך צ"ל: ותשובת אליהו על ערום היתה והם גורסין בה ערות דבר ואין גורסין בה קרי ערות דבור רק ערות דבר, ובאור הענין, כי גם הרב לא גריס מלה "שכור" גם לא מלה "ערום" (וכלשון הירושלמי שהבאת בהערה 3 בשם הר"ש), אבל הוא מוסיף מלה "שכור" כפרוש הענין לפי דעתו וגידסתו שהוא גורם עכ"פ, קרי ב' ערות דבור" וזה לא יתכן רק אם נפרש, שכונת אליהו על השכור היתה, אולם החולקים עליו אינם גורסים קרי ב' וכו' רק ערות דבר בלבד, ולכן הם מפרשים שהיתה תשובת אליהו על הערום.

צד ל' שורה ט"ז אלא במקצת פשיעה, צ"ל: אלא בפשיעה או במקצת פשיעה.

צד ל"ב שורה ה' יותר משל ברכת אשר ברא וכו', הלשון מגומגם ויש כאן לדעתי חסרון ויתרון וצ"ל: יותר משל ברכות אירוסין אלא שהדברים ברורים וכו', ומלות "ברכת אשר ברא... חלוקות" יש למחקן.

צד ל"ג שורה ו' ופרשו, אולי צ"ל ופרש"י.

צד ל"ה שורה י"ח מנהגות שלנו, צ"ל מנהגות שלו (ר"ל של ר' אברהם הנזכר בשורה 13).

צד ל"ט שורה ח' שנשא, צ"ל שכתב (או שחתם).

צד מ"ז שורה ה' מלמטה אהר מלות, לאו דוקא דתבשולי" יש להוסיף מלות "ואח"כ נבינה".

צד נ"ד שורה ד' מלמטה, נסמכים עמו, מ"כ לצאת, צ"ל, נסמכים עמו לצאת".

צד נ"ה שורה כ"ו בכל יום לחוש צ"ל בכל יום יש לחוש.

צד ס' שורה י"א כל כדרבנן בעי לברוכי, צ"ל כל מדרבנן בעי ברכה, ועי' שבת כ"ג ע"א ותראה שיש כמה-שנויים בין לשון הש"ס ובין הלשון המוכא פה, ויש להעיר, כי מלות, הלא כי קאי ערום" הנמצאה בגוסת הנמרא שלפנינו, היו

חסרות בגוסת הרב, ועי' דקדוקי סופרים במקומו.

צד ס"ג שורה ו' שלא, צ"ל שאלו.

צד ע' שורה ט' כלל שלא... לאחרה, צ"ל אבל כל שלא... לאמרה.

צד ע"ג שורה כ"א, בבית נוצר" אינני יודע מה הוא,

קעג

צד ע"ה שורה ז' ואלמלא, צ"ל אלמלא, וגירסת הרב כגירסת הר"ן ופרושו בפרוש,
ולפנינו כגמרא גירסת אחרת, והיא גירסת רש"י והרא"ש.

צד ע"ז שורה ט' שיארם הדבר ולחיתותו, תקונך (בהערה I) קרוב לאמת, וצ"ל
מאום הדבר ומחיתותו.

על כל אלה ראיתי להעריך לע"ע, בהיות חמשת הגליונות הראשונים מספרך לפני,
ואת הערותי לגליון ח'—י' כבר שלחתי לך והגן בידך, ואי"ה כשיהיה הספר כולו לפני
בשלמותו אשוב אעיינ בו ואם אמצא דבר ראוי להעיר עליו ואגיד לך.
ועתה אתה ידידי עשה חיל בתורה ובחכמה, הוסף להוציא האורה תעלומה, ותהי
משכרתך שלמה, כאו"ג ירידך דורש שלומך בלב שלם ובנפש תמימה.

חיים בראדי.

גם זה האחרון החביב חובב עמנו וספרותנו האדון החכם הנעלה דקטר קו"ל י
בראותו הגליונות בידי שמה לקראתם ולא מנע ידו מבוא בדבריו אלה היקרים.

Oxford 17. 4. 09.

הס' **מגן אבות** לר' מנחם בן שלמה הוא ספר יקר אשר ראוי להוציאו לאור,
ושמה לבי בצאתו ע"י ר' יצחק לאספ איש חכם עוסק בספרות עמו.
וסגן אבות יהיה מגן עורך, להצליחך בכל מעשה ידך!

The **מגן אבות** of R. Menachem b. Salomon seem to be an
important work, which ought to be published.

It is fortunate, that an edition of it has been undertaken by Mr.
Last who is well known for his learning and devotion to Hebrew
literature. I hope that he will receive all possible support in his
undertaking.

I gladly subscribe for two copies.

A. COWLEY.

תקונים והוספות וחסרונים להמנות.

הוספות	תיקון	עמוד שורה	מעות	הוספות	תיקון	עמוד שורה	מעות
		7	נעולי — [נכרים]			37	תתן תכון
		1	כטועים — [מה] בכך			8	פרמיאניאק פרמיגנאן
		5	דהא דהוי			1	הערה Perpignou Perpigna
		11	הרמכין הרמכ'ם			2	Carcassonne Caracosi
		14	היו היינו			3	Narbonne Narboni
		"	כתופסין כתופסין			5	Provence Provincia
		19	עד שהיו עד [שלא היו			29	עריבת עריבת
		29	נמי מי			33	שאינן שאנו
		24	לחוש לחוש			17	לדבר לדבר, שבדך" עליו
		20	(אסור) [אסור]			29	שאינו שאנו
		5	שאינו [שלך			35	אין או
		7	ואלמלא ואלמא			1	להורות להורות
		15	הערמה [לאן]			8	אותם אותו
		18	מחריבין מחרימין			6	אחריהם אחד הם
		25	שאמרו — [ביק ע'ו]			13	אלא אמילו
		30	חלק חלה			23	שלשה שלשים
		3	עלינו עליו			2	הערה 2, והאשכול" יש למחוק
		16	דלדעת דלהנאת			30	מ"א מ"ו מ"ד ה"ד
		7	היתה התם, והקו יש למחוק			3	ביניהם שניהם
		19	הדא חדא			6	שהיו [כוסין]
		23	אלא אלו			8	אלא אלמא
		14	דאיכא דליכא			10	להוצאה והוצאה
		4—7	תוחב תוחב			7	חשדו חשש
		25	(מקלעת) [מקלעת]			6	מעות מענת
		3	כשם יש למחוק			7	שנשא שנחתמה
		17	ורומן ורוחן			6	ובאים לבאים
		2	מה — [זה]			12	אור או
		"	והאיך [יכלו לאמר להם]			21	אותם אותה
		4	של על			14	למה מה
		6	ובכל לבכל			15	מה — [לין]
		34	אי יש למחוק			21	בו — [אלא]
		2	שם שאם			4	נתמייסנו נתמייסו
		24	באין יש למחוק			9	עונתם עונתה
		27	דילמא אלמא			13	שנוכר שהשריץ
		17	בן בו			16	ריעות ריעותא
		18	שאי שאין			12	הקדרה בקדרה
		22	ושיעורה וביעורה			25	שאם שהם

קעה

הוספות	תיקון	עמוד שורה	מעות	הוספות	תיקון	עמוד שורה	מעות
	כשאין בשאין	12	ככד	הוא	היה	33	קי
18-12 צ"ל: שמצד מנהגם הקשומין וכו'				דרוש — [הפרק]		3	קיב
	במינו — [מותר]	2	קכה	גדול	גדול	"	
	לאייגו לאיימם	17		הראשון	הראשון	4	
	נפתכים נחתכים	26		דהר	דהרי	19	קיג
	ביד בה	27	קכה	וכדוריה	כדורה	3	קיד
	וכשהקוצים וכשההוצים	1	ככו	כלי	כל	10	
	לחרבם לארכם	"		הדת	הדת	12	
	כדברי בדברי	20		וקיימא לן — (פסחים כה:)		19	
	ברומן ברובן	2	ככז	כמשה	דמשה	30	
	דאלמלא דאלמא	10		יש למחוק			
	ע"י — [אדם]	12		שהו	שהוא	24	קמו
	שתיק	32		ורבה	ירבה	4	קמז
	אלא [על]	35		רבים	רבים	12	
	שצבע	4	קכה	יחוקאל — (ל"ו ג')		13	
	מימר	11		הרכה	הרכה	16	
והשחרו תאחד והשחרות אחד		15		בלוקב	בלולב	17	
	אל	18		משתני	משתעי	28	
	והסר	22		29-28 פירות הפירות, פארות הפארות			
	נוקב	"		כאשר	ביושר	34	קיה
	ניקב — [נקב]	23		ואחר	ואחד	7	קיט
	כמפולש במפולש	29		תתפור	תתמרר	11	
[כשר הדא]	מבפנים	34		דאלמלא דאלמא		12	קכ
	שאמ' שמא	30	קכט	סימן השאלה יש למחוק		27	
	שראה שנראה	33		לה	לא	11	קכב
	אי	15	הל	לשינותיה לשיפתיה		32	
	בלולב	29	קמא	למטה	חורבו חור בו		
	על ער	35		הורה	הודה	3	קכג
	לנחמא אות לנחמאות	16	קמד	במכשר	דמכשר	8	
				דלידרו	דלידרשו	29	

עג שקנג יגדה וקבץ
Bauer

אמר מנחם כן סלמה לביה מאור אמר הקב"ה

השלם לאדם מערכי לב ומיזא מענה לשון
כל דרכי אלה זך כשינו וקבץ דוחוק יז
על איי מעשיך ויכונו מחשבונך כונת החכם כזה הוא להעיר האדם לשמור
פניו פיו ואף כי הביאנו מחשבונך שכנס צייר בשכלו יוסף המטקס אצלו ככתוב
יקרא בן יקב פשו למחקה לנהסל כגדור ולהוציא דבר משוקל לפני אלהי ואלה
כי עם היות מערכי לב וקס הככרים שיסדר האדם בעצמו כזה האדם מויזא על
מענה לשון כנאמר מי שם פה לאדם וע' הלא אנכי יא' ונאמר זה שון כחוקר
כוח למצות' למכת דעתו היותו בלתי ראוי מצד לשונו להתייב לבט ולביב ולבט
לכניס ואחר כך בא להעיר האדם צ' על מעשיו ופעולותיו לבלם אורחותיו כוונת
וכוונתו ולא יאז פנים לעצמו להקפידות אחר וצדו ולחמשך אחר דכינו והוא אמרו
כל דרכי אלה זך כשינו וקבץ דוחוק יז כי האדם טמאך אחר טכנו לחיות כל דרכיו
גאורים כשינו ופעולותיו דצוות שון ולפעמים יבשל ויקדו עון ועונש על שנת
אזר חטא כדבר יז כעשה והוא אמרו וקבץ דוחוק יז כלום שחכאים לחטב
ולחשך כחאור כי את כל מעשה האלים יביא כמשפט וע' ויחל ויקבו מעשיו חש
מלשון וקבץ לבט תקנו יאמר אחר בן דרך כלל עול איי מעשיך כלום שיהי כלפס
העולותיו נחשבות אחר דכון הא יז' וכונת לעבודתי יא' סאו מחשבותיו לבועל
אלם עמך כהיה מעשיו פועל ונעוים לנפלה איה והוא לבחנת עבודת מס יא יכו
יז'ם כיער מי אורתי על קבלת אלם כי חף כהטקלנו ככדדים משמשים והמזכיר
מיוז' להניע כמפת לרר ועלה ולא יקום ידך כענוה רק להיתר מעטן הדין דרך
ישינו' עליו ועלה ועלה בן דכדונו או כערכו אלם ישמש דך שדך שדך
יז'ם כהיה חיה' לנהסל וקבץ יענה חכל לביב דכדונו כמפת על איה
יז'ם כהיה חיה' לנהסל וקבץ יענה חכל לביב דכדונו כמפת על איה